

többször kétesek, homályosak, úgy hogy közvetlen tanítványai különféleképp értelmezik, 's épen ezen kétértelműség szakadást idézett elő. Egyébiránt e' vád is a' függő kérdések' sorába tartozik; azért is a' critica figyelem nélkül nem hagyhatja, hanem tisztelte a' vádlott rendszernek irányát és szellemét kutatni, 's föltéve, hogy pantheismus rejlik benne, tisztelte a' criticának szigorúan vizsgálni, van-e czáfolhatatlan ész-okokkal támogatva; mert tegyük, hogy ama' világnézet tudományilag van igazolva, úgy a' tudomány kénytelen azt tűrni.

Értekezésem' befejezéseül amaz őszinte vallomást kell tennem, hogy az általános lényt illető bölcészeti kérdés jelenleg is csak függő és megoldásra vár. E' tény első pillanatra leverő ugyan a' bölcészet' híveire, de élesztíti őket és bátorítja ama meggyőződés, hogy az általános lénynek létét az elméleti ész sejtí, a' gyakorlati pedig elismerését elutasíthatlanul követeli. Azért is kecséget a' remény, hogy az emberi ész, bár süketlen volt nyomozása eddigelé, a' lélektan' terén olly felfedezéseket teend, mellyek lassan ugyan, de biztosan fogják ama' legfönségesebb és egyszersmind legérdekesebb tárgynak felfogásához vezetni.

OLVASMÁNYOK A' HADITÖRTÉNELEMBŐL.

KISS KÁROLYTÓL.

I.

Olvastatott az academiában január' 15. 1855.

A' jelen harczias viszonyok — keleten, mint éjszakra, a' Duna' vidéken úgy, mint a' krimiai félszigeten — annyira tevékenységbe hozták az írni vágyó hajlamot, miként ritka hét, hogy a' hirdetések újabbnál újabb munkát nem mutatnának fel, a' szövetséges hatalmak, és a' minden oroszok' czárja közti hadjáratnak folyamáról.

Ki tudná azt hamarjában megmondani : mennyi illy tartalmu munka jelent meg eddigelé, 's mennyi fog még napvilágra jönni, ha az emberiség' szerencsétlenségére a' hábor még hosszant tartana, annyiféle nyelven jelent meg illy munka, a'

mennyinek csak némi literatúrája van. Néhányat már olvasunk saját nyelvünkön is.

De miután mindezen sok munkán jobbadán — kevés kivétellel — nem a' komoly könyvszerzés, hanem inkább a' vásári könyvesinálás 's a' nyereség utáni kapkodás' bélyegét vehetni észre ; miután avatott, 's avatlan versenyezve egymással, be sem várva az egyik vagy másik harcias esemény' hírének félig meddig teljesedését, tatáros hevenyészettel könyvébe iktat mindent, a' mit csak a' hírlapírók journaljaik' hasábjában kikürtölnek — ezek tehetik azt, mert a' journalok' ephemeri becsének mitsem árt az, ha holnap nagy ünnepélylyel visszavonja azt, mit tegnap távirati sürgöny-híralakban szinte nagy ünnepélylyel dobra vert — vastag könyvek jelennek meg illusztrálva legezifrább képekkel, hibateljes tervrajzokkal. Bátoran mondhatjuk mindezekről — habár — mint mondani szokták — a' legrosszabb könyvben is van valami kevés jó, — miszerint a' történelem nagyon keveset, a' haditörténelem még kevesebbet köszönhet mindazon sok munkának ; de van bennök annál több ártalmas, mert miután ezen dolgozatok a' jelen eseményekkel egykorúak' tollából erednek, a' később koriak, kiknek igen is hivatásukban fogand majd állani mind ezen vagy *igen nagyszerű jövődőt magában rejthető* vagy *a' vajudó hegyek' sorsára jutható hábornak* történelmét leírni, zavarba jönnek, és annál nagyobb bajjal foghatják csak majd a' valót a' valótlantól megkülönböztetni, minél több könyvben olvashatják majd a' valótlant.

Nem célom a' könyvesinálók' kezéből az irótollat kivenni, nem is tehetném, ha akarnám is. Ám teljék kedvök, írjanak mennyi nekik tetszik, hiszem csak némi haszna van tán fáradságaiknak : de mégis figyelmeztetésül nem fog ártani, mindazokat megkérni, kik tehetségeik, vagy helyheztetésük-nél fogvást hivatva vannak *a' jelen harcias eseményekről a' jövődő történéssz' számára adatokat gyűjteni*, gyűjtsenek hasznavehetőket, gyűjtsenek olyakat, mellyek beilleszthetők a' történelem' szövegébe, gyűjtsenek hitelest, tanulságost, gyűjtsenek olyasmit, mi kútforrásává válhassék majd egykor a' pragmatika történelemnek.

A' gyűjtéléknek millyennek kell lenni? mit kíván 's kö-

vetel a' jövődó a' mostantól? ki fog világlani értekezéséből. Halljuk!

ÁLTALÁNOSÁGBAN.

Egybefüggőleg azon értekezéssel, mellyet itt 1851. mart. 17. szerencsém volt a' magyar Akademia' osztály-ülésében, a' hadi történelmi irás' elméletéről felolvasni, bővebben akarom a' hadi literatúrában olly igen hatályos szerepet viselő tárgyat fejtegetni, vezérfonalúl tűzvén ki magamnak Stuttgardban 1851-ben megjelent „*Vorlesungen über Kriegsgeschichte*“ czím alatti munkában kifejtett irányadó eszméket, következőleg jelen értekezésemben sok van : mi majdnem utánozva, a' most említett munkából van átkölesönözve, a' mihez saját véleményeimet is toldva mint hasznost, mint korszerűt most közrebocsátani épen nem szükségtelen.

Mindjárt értekezésem' kezdetén fölmerülhet azon kérdés : *vajjon mi tehát tulajdonkép a' haditörténelem, a' mellynek olly nagy nyomatókosság jutott osztályrészul a' hadiliteratúrában?* a' mellyről mondatik, *hogy raktára a' strategiai, és taktikai műkincseknek.* Feleletül mondhatjuk, miszerint a' haditörténelemnek különféle jelentősége van.

Először is értjük alatta, mindazon harcoknak történelmi előadását, mellyeket földünk' egy vagy több, vagy minden népei, egy vagy több, vagy minden időben viseltek. A' hadtörténelmi előadás vagy egyszerűen a' hadias tettek' általános elsorolására szorítkozik, vagy már pragmatikai előterjesztés' alakjában tartalmazza a' megtörtént hadias események' okozatát is, és ennek hatását is. Más szóval a' haditörténelem, vagy egyedül csak elbeszélő, vagy vitatkozó is egyszersmind.

Másodszor : a' haditörténelem' jelentősége alatt értjük a' hábornak, mint moralis valaminek időnkénti előbbre haladó, vagy hátracsökkenő fejleményeinek előadását, és minden más egyébnek, a' mi csak a' háborral szoros kapcsolatban áll, tudniillik a' hadügyet, 's annak sokszerű ágazatait.

Az első értelembeni történelmi előadás szoroson csak a' harcoknak eseményeivel foglalkozik; a' második értelmezés már magában foglalja a' hadügynek történetét is, azaz : a' *haditudomány* (Strategia), *harczművészet* (Taktika), a' *hadi-*

literatura 's más egyéb ide vonatkozó hadias tárgyak' fejleményének történetét is összesen.

Ebből következik, hogy a' háborok' története vagy *egyetömös* (universel) vagy *részlenyes* (special), a' mennyiben t. i. a' történelmi előadás minden egyes harcziás eseményekre kiterjeszkedik, vagy pedig csak némelly egyes eseményre szorítkozik. Hasonlókép a' hadügy' történelme is vagy *egyetömös*, vagy csak *részlenyes*, mennyiben t. i. a' hadügyi rendszernek vagy minden oldalával, és a' történelmi tartánynak időnkénti egész térkörével, vagy pedig csak annak egyes részleteivel foglalkozik, szolgáljon bár annak anyagúl a' *strategia*, vagy a' *taktika*, vagy az *erődítés*, vagy a' *táborítás* vagy egyéb más, avagy mindennek korszakonkénti fejlődése, p. o. a' *lőpor*' feltalálásától *mostani korunkig minő phasisokon mentek át a' hadügynek most megemlített ágazatai?*

A' hadtörténelmi tanra a' katonanevelő intézetekben még nem fordítottak kellő figyelem, és általában véve a' haditörténelem' ezen két doctrinája: a' *háborok*' története t. i. és a' *hadügy*' története rendszerint mind az oktatásoknál, mind pedig a' tankönyvekben elkülönítve adatik elé. Én a' véleményben vagyok, miszerint a' tanrendszerben azoknak egymástóli végkép elkülönítése, 's elszakítása csak értelmet zavar, és akár a' tanulónak, akár az olvasónak, hahogy minden tekintetben okulni akar, és p. o. ha ő az *alkalmazott harczművészetnek* (angewandte Tactik) a' csata' eredményét elhatározó befolyását, annak sikerét biztosító hatását felfogni, megfejteni, tudni akarja, ismerni kell nekie p. o. a' *tüzéretnek* (Artillerie), vagy akármi más *hadügyi tárgyazatnak* azon fokozatra miképeni fejlődését, a' mellyen az a' csata' diadalát eldöntőleg sikeríthette: azon fejleményt ki kell nekie fürkészni, és fokozatos előbbre haladásában, és alkalmazatában a' történelmi eseménnyel párhuzamba hozni. A' mit pedig eszmezavar nélkül végbevinni (ha t. i. mindaz, mit tudni akarunk 's kell, a' történet' szövegével szoros kapcsolatban nem állna) csupán megfeszített szorgalom, és háborítlan figyelem mellett volna lehetséges. *A' tanulmányt pedig nem nehezebbíteni, sőt minél inkább könnyíteni, feladata minden okszerű munkának, kivált a' hasznos ismeretet terjesztő tankönyvnek.*

Mindjárt az értekezésem' kezdetén fölmerült azon kérdésre tehát : *mi tulajdonkép' a' haditörténelem?* pusztán azon feleletet adhatjuk : *A' haditörténelem nem más, mint a' harczok' folyamának, a' hadügy' rendszere' kifejlődésének, 's kölcsönösen egymásra ható, egymást kiegészítő viszonyainak történelmi alakbani hü előadása.*

Az ilyenkép kidolgozott egyetömös haditörténelem *szüternye* (Genesis) leend az összes haditudománynak, és így minden katonai képző tanulmányoknak is valóságos központjául tekinthető.

Miután kifejtettük volna azon nézetet : mikép kelletik, t. i. a' haditörténelem' eszméjét felfogni, ismét egy más kérdés merül fel : *Miért tanuljuk tehát a' haditörténelmet?*

Ezen kérdésre is — a' már említett hadtudományi munkában kifejtett elveket szemügy alatt tartva, következőleg válaszolunk :

A' tudósnak kitüzött minden tárgyazatát két oldalról kell tekintenünk, *bölcséleti* és *történelmi szempontból* t. i. A' bölcsélet' utján azon ismételre vergődünk, miszerint vizsgálódásunk' tárgya elméletünk' pillanatában minő állapotban van; a' történelem' utján pedig azon ismételre jutunk, hogy vizsgálódásaink' tárgyai koronként lassú vagy gyorsabb előhaladásban, mikép értek azon pontra, mellyen azokat látjuk 's tudjuk, azaz a' fejlődésnek történetét vágyunk meg tudni.

A' mit most a' tudás' általános tárgyazatáról megjegyztünk, alkalmazhatjuk — elkülönítve minden mástól — a' harczokról is. Ha egy pillanatot vetünk mindazon tárgyakra, a' mi csak *a' harczról* — *mint moralis valamiről* — mondatik 's tanítatik, látni fogjuk, hogy mindaz jobbadán a' bölcsélet' köréhez tartozik. A' történelem' környe majdnem csak egészen a' didactikai oktatás' modorában, és egyoldalúlag előadott példák' összehalmozásával töltetik be, 's így a' harczias tudás és hatás közt jobbara igen lényeges hézag létezik, a' mellynek rendszeres kiegészítésére a' haditörténelem' alapos tanulása pótló adatokat nyujthat.

Ezt előre bocsátva, a' haditörténelem' tanulásának czélját érdeklő kérdésre akként felelhetünk : miszerint azt az ok-

ból tanuljuk, hogy a' hadias tudás, és hatásnak p. o. jelen állapotát, a' mennyre csak az emberi tehetségtől telhetik, alaposan és valódilig megismerhessük, miután annak ismérete minden művelt ember' köréhez tartozik, a' ki nem csak ujjain tudja elősorolni a' *polgári szent kötelességeket, de azok' szentiségét keblében érzi, 's teljesíteni — béke 's hábor' idejében — kész is, képes is.*

Továbbá elméletünk' tárgyává válik megtudni: *mi módon lehet, 's kell a' haditörténelmet tanulni?*

Ha általában véve a' tanulásnak nincs egyéb célja, mint néhány tájékozó pontot kijelölni, a' mellyeknek segítségével a' tanuló képessé tétetik: azon ösvényre léphetni, a' mellyen a' hadügynek egy, vagy más szakában isméretet akar szerezni, ekkor figyelmét fordítsa leginkább csak azon tárgyakra, és azoknak korszakokénti fejlődésére, mellyeket tanulmánya' tárgyává tenni akar; de ha az összes haditudományokkal kíván ismeretségbe lépni, így tehát azoknak korszakokénti fejlődésökkel is, már ekkor szükség, hogy tanulja az egész haditörténelmet. De ennek környe olly nagy, olly terjedelmes, miszerint annak megismerése egy egész élet' szorgalmától függ. Azért tehát az e' szakban útbaigazító munka' céljául csak azt tűzze ki, hogy az olvasó előtt az egész nagy mező kitáruljon, a' mellyen a' hadügynek külön külön szakai állanak, és annak figyelmét oda irányzani igyekezzék, miszerint az okulni törekedő tájékozni tudhassa magát azon az ösvényen, a' mellyen minden biztossággal az önkiképzés' utján a' kitűzött célhoz eljuthat. Jelen értekezésem' tartalmában korántsem mutathatom fel mind azon kellékeket, mellyek a' haditörténelem' alapos tanulásához szükségkép tartoznak. Előadásomat csak oda irányzandom: miszerint kijelölhessem azon utat, mellyen — mind az önkiképzés' szorgalma által a' haditörténelmek' olvasásával a' hadügyhöz tartozó tudományokkal megismerkedni lehessen, mind pedig a' magában erőt 's készültiséget érző egyén a' haditörténelem' írásához foghasson.

A' haditörténelem' tanulásakor Europa' minden nemzetei, 's minden korszak' eseményei tekintetbe veendőek, de mégis legméltányosabban azon népeket, és a' történelem' azon korszakát kell előlegesen tanulmányaink' tárgyává tennünk, a'

melly a' hadügy' fejlődésére irányadólag legnagyobb hatást gyakorlott, vagy gyakorol is jelenleg — szinte megfeszített szorgalmat kell a' legújabb időszak' eseményeire fordítanunk, miután azok hozzánk legközelebb állanak, azok' tanulása legélénkebb érdeket gerjeszt bennünk, és tekintve a' hadügy' előbbre haladását, általok vizsgálódásunk leggyümölcsözőbb is leendhet.

Mint már érintém, jelen értekezésem' célja : a' harcok, és a' hadügy' történelmének tanulásához, és e' kettőnek egymáshoz kölsönös hatása' megismeréséhez az útát kiegyengetni, szóval a' tudni vágyódó előtt az ösvényt kimutatni, a' mellyen saját szorgalma által is a' hadtudomány és harczművészet' szentélyéhez közelebb juthat, hogy az így szerzett ismeretek által aztán a' bővebb tartalmú hadimunkák' olvasásakor magát lehetőleg tájékozthassa, és azokból mindazt, a' mi csak a' hadügygyeli bővebb megismerkedésre szükségeltetik, kiszemelhesse, sajátjává tehesse, és hadtörténelmi dolgozatokkal a' hadias hasznos ismereteket terjeszthesse is.

Hogy pedig rövidke értekezésemmel leghamarébb, és könnyebben célzt érhessek, szabadjon több hadtudós szerzők' útbaigazításával élnem; távol is legyen tőlem, hogy az itt kifejtendő elv és módszer' eredetiségét magamnak tulajdonítsam, én részemről azon tanokat csak alkalmazásba akarom hozni, mellyek már több munkában kimondattak, és útát törni az előtt, ki jövendőben feladatául tűzné ki nagyobb előkészületekkel, mennyivel én bírok, nagyobb járatossággal hazánk' történetében, mint mennyivel én dicsekedhetem, *Magyarország, és a' koronájához tartozó tartományok' haditörténelmét egész kiterjedésében*, vagy annak valamelly nevezetesebb időszakának, p. o. *Anjou királyok*, vagy *Hunyadiak' korának*, vagy az *osman invasió*nak haditörténelmét szakértőleg leírni. Bárha a' két első időszak kizárólag magyar történet, és sokkal távolabb esik korunktól, hogysem azt állíthatnók, miszerint azok directe a' hadügy' europaszerte mostani állásához aránylag hatást gyakorolhatnának; de miután a' mennyiben az Anjou királyok alatt és Hunyadiak' korszakában is a' hábor' útjain mégis érintkezésbe jött nemzetünk a' németekkel, az olaszokkal, az ozmánnal, a' csehekkkel 's lengyelekkel, és

miután minden egyes honi történelem egy szakadatlan lánczolatban áll minden megelőző, vagy későbbi korszak' történetével, és hazánk' fegyverei vagy ellenséges, vagy szövetséges érintkezésbe jöttek más nemzetek' hadsergeivel, és az illy történelmi lánczolat annyira összeköti egyik időkort a' másikhoz, egyik nemzetet a' másikhoz, miszerint ha egy bizonyos időszak' történelmét alaposan érteni akarjuk, értenünk kell a' megelőző időszak' történelmét is, és ez áll a' haditörténelemre nézve még inkább, mert a' hozzátartozandó, és annak kiegészítő része a' hadügy — fejleményi tekintetben — összeköttetésben áll minden más korszakok' haditörténelmével.

A' történelmi tanulmányoknál mindenek előtt szükséges a' különféle, és egymástól külön álló események közt tájékozhatás, azaz: *hogyan azon tér és tudás' környének tartalmát kijelölni tudhassuk, mellyet t. i. tanulmányunk' tárgyául kitűztünk*, mert csak így lehetünk képesek a' bizonyos, és történetileg is indokolt részletei közt eligazodni, — illy tájékozás nélkül mindig habozni fogunk, mellyik tárgyat vegyük elmélkedésünk' tárgyává, habár azok már történetileg indokolva figyelmünket igénybe vették is. A' megválasztandó történelem' környének határait egyrésztől kitűzi a' valónak már bebizonyult haditörténelemnek kezdete, és más résztől azon korszak' eredménye, a' meddig t. i. történelmi előadásunkat, vagy tanulmányunkat terjeszteni szándékunk, vonatkozva mindig azon kijelölt időszakra, és minden népeknek — kevés kivétellel — egymásközi ellenséges, vagy szövetséges érintkezésére, tekintve a' történelem' helyszínére is.

Hajdan a' haditörténelemnek jele mutatkozik már a' perzsák- és görögöknél, körülbelül Kr. sz. előtt a' 6-ik évszázad' közepén, a' melly időpontig t. i. *Herodotus'* hírlényei hátrafelé hatnak. Következőleg *az egész időszak*, a' mellyben képesek vagyunk hadtörténelmi vizsgálatokat tenni, *huszonnégy évszázadot foglal magában*.

A' hadtörténelemben is, mint minden más történelemben időszakok vannak, haditörténelemben a' háborúra vonatkozó eseményeket az időszakok osztályozzák.

A' hadtörténelemben időszaknak tekintjük tehát a' na-

gyobb hatású harczesemények, kitünő személyiségek, találmányok, fölfedezések, nemzeti vagy politikailag létrejött viszonyok, 's más több e' félek által előidézett, a' hadügy' szaktárgyait is érintő változásokat. Az illy változások közt — mint mindenki tudja — a' hadi történelem' egész kiterjedésében a' harczi viszonyok' átalakítására legeldöntőbb, és erőszakosabb rázkodást idézett elé a' *lőpor' feltalálása*, vagy még inkább a' *lőpor által gyakorlatba hozott használata a' tüzfegyvernek*.

Ezen epochalis esemény, melly körülbelül a' XIV. évszázad' közepén, tudniillik 1350. év körül történt, felosztja a' hadi történelmet két főszakaszra, a' mellynek egyike a' megemlített esemény előtti, a' másik utáni.

A' lőpor, vagy inkább a' tüzfegyver' feltalálását megelőző történelmi főszakasz tizenkilencz évszázadot foglal magában, az utána való pedig csak öt évszázadot. Amaz tehát, az idő terjedelmét tekintve, négyszerte hosszabb emennél, de ha emennek nagyobb szerű beltartalmát, és a' harczi események' egymásra gyorsan következett terjedelmességét tekintjük, egyensúlyba helyhezi magát amazzal.

Többen a' hadi történészek közül máskép osztályozzák a' hadi történelmet, úgy t. i. mint az általános történetirók a' *hajdan, közép, és újdon* korira. Emezek a' hadi történelmet párhuzamba hozzák az általános történettel, és csak annyiban érdeklő az őket, mennyiben a' harc egy ország, vagy nemzet' politikai életére sorsdöntőleg hatott, és így a' történelem' egyetömét némi zavar nélkül adhatják elé; amazok pedig nem csak a' történelmet, hanem az abban létre-jött hadügyet és annak leginkább tudományos és művészetes oldalát tekintik, a' melly t. i. némi epochalis eredményt idézett elé a' történet' folyamában.

Minekutána pedig én leginkább most a' már több ízben említésbe hozott német munkát, 's abban kifejtett előadási elveket tartom szem előtt, értekezésemben is azokhoz szegődöm, kik a' tüzfegyver' használatba vételét veszik a' hadi történelmet osztályozó epochának.

Az *első főszakaszt*, a' lőpor' feltalálását megelőző időszakot t. i. három kisebb *időkorre* sorozhatjuk.

Ezen *időkörök' elseje* magában foglalja a' görögök' harczias mozgalmait, mellettök a' perzsákét is, azaz : 550—250. évek közti kort Kr. e.

A' *második időkört* képezi a' rómaiak' harczias felléptök-től kezdve, hatalmok' tetőpontjára jutásáig terjedő időszak, következőleg 250—50. évek közti kor Kr. e.

A' *harmadik időkör* magában foglalja a' hadügy' hanyatlásának hosszú korát, áthurezolva azt a' hajdankor' utolsó, és a' középkor' nyolcz első évszázadán, a' XIV. évszázad közepéig, azaz : Kr. sz. előtti 50. évtől, utána 1350. évig.

A' *második fészakaszt* szinte három kisebb időkörré lehet sorozni, ezek közt :

Az *első*, vagy az egésztek tekintve, a' *negyedik időkör*, a' nemzeti állandó hadaknak mind véd, mind a' daczháborokbani általános alkalmazásáig terjed. A' 30 éves hábornak ez adott eldöntő eredményt. Ez időkör az 1350-től 1650. évig tart.

Az *ötödik időkör* magában foglalja a' francia forradalomig terjedő kort, a' melly — mint tudva — általában mind az európai népek' viszonyait, mind pedig a' hadügyet is sorsdöntőleg átalakította. Ez időszakot képezik az 1650—1792. közti évek.

A' *hatodik időkör*' kezdetét vérbetűkkel jegyzé fel a' francia forradalomnak rém-uralma, szakadatlan küzdelek, hánykódások közt foly ez jelenkorig. Nagy tetteknek, nagy politikai változásoknak, de még nagyobb hadügyleti fejleményeknek időszaka ez, mellyek közt első helyet foglalnak : a' *gőzerő alkalmazása, a' csatározási rendszer, a' villanytelegraphok, a' légszesz-világítás* 'stb.

Úgy hiszem, a' gőzerő épen olly epochát alakítand a' hadi történelemben, mint alakított ötszáz év előtt a' lőpor. Midőn most is már a' tengerészetenél a' gőznek óriási hatása hatalmas reformot idézett elé; midőn a' szárazoni hadászatnál is a' vasútak a' hadaknak rögtön tovaszállítása' tekintetében olly igen sikerteljes stratégiai tényezőkké váltak : mire nem kelendő még elkészülve lennünk, ha az emberi ész' teremtő ereje a' gőznek hatalmas hatását olly erő' kifejtésére is alkalmazandja, miről még sejtelmünk sincs? Mitsem kell tehát csodál-

koznunk azon, ha majd mind a' tengerészeti, mind a' hadi tudományokban most még előre ki sem számítható új elvek alapíttatnak meg, mellyek a' hadászatot mind szárazon, mind a' vizenyeken lényegesen megváltoztatják.

Minekutána a' hadi történelem' időszakait osztályoztuk volna, szükség azon rendszert is közelebről kimutatnunk, a' melly vezérfonalul szolgáljon általában a' hadi történelemnek időszakonkénti felosztásában.

Semmi más egyéb tantárgyban sem szükséges oly annyira a' bizonyos elvekre alapított rendszerinti eljárás, mint a' történelemben, következőleg a' hadi történelemben is, a' mellyben t. i. minden értelmező felvilágosítást segédletül fel kell használnunk. A' kitűzött feladatnak tanulságos megoldása tekintetéből, számot kell adnunk a' háborok' történetéről, és abban a' hadügynek esetleges, vagy kiszámított fejleményeiről.

Ezen fejleményeknek kölcsönösen egymásra ható vonatkozásait szemügy alatt tartva azon kérdés támadhat: *mellyek a' hadügyben változásokat előidéző mozzanatok*, legyenek bár azok előbbre haladók, vagy hátra hanyatlók? és szintűgy: *mellyek a' történelmi fejleményt eredményében előidéző történeti tényezők?*

Az első vonalban illy mozzanatokúl, vagy tényezőkül lehet tekintenünk magát a' *harcias eseményt*, úgymint magát a' *hábot*, annak részleteit: a' *hadjáratot*, t. i. az *ütközeteket*, a' *csatákat*, az *erődök' megtáborlatát*, *állodási védelmeket*, 's több e' féléit. Mindezeket annyiban kell tekintenünk, mint a' hadügy' fejleményeinek tovább hordozóit, előtérbe állítandók tehát azok. Meg kell említenünk továbbá az eléterjesztendő *időszak' harcias eseményeit*, a' *harczok' színhelyét*, a' nevezetesebb *személyiségeket*, 's így tovább.

Magától értetődik, miszerint minél egyetömösebb az előadandó hadi történelem, annál inkább csak a' nevezetesebb eseményeket, kitünőbb személyiségeket szükség előhozunk, a' csekélyebb szerűeket vagy elhallgatjuk, vagy csak mellelgesen említjük.

A' harcias események' környét, nagyobb 's kisebb kiterjedéséhez mérve, a' történeti írásnál igen nehéz, az oktatás-

nál pedig majdnem egészen lehetlen minden irányban alaposan bekalandozni, minek következtében azon sok események közül csak azokkal kell megismerkednünk, mellyek a' történelmet — annak változásait 's hatásait tekintve, az ugyanazon egy időszakban legfőbb tárgyazatúak, legjelentékenyebbek; az egyéb jelentéktelenebb eseteket háttérbe kell szorítanunk. Példának okáért : A' régibb kor' háborai közül kiemelendő : a' *marathoni ütközet*; a' *második punni harca* a' rómaiaknak. A' középkorban : a' *rómaiak' harczai* a' *Rajna'* balpartján *Attila* ellen; a' *helvécziai szövetségesek és a' burgundiai Károly közti háborok*. Az újabb korban pedig : a' *magyarok' a' Dunaalföldön viselt harczai* a' *beözönlő oszmánok* ellen; a' *harminczéves hábornak az úgynevezett svéd hadjárata*; a' *hétéves hábornak első hadjáratai*, az 1796. *hadjárat Németországban, és az olaszföldön**). A' legújabb korban : a' *szövetségesek' harczai* 1813 és 1814-ben a' *francziák' uralkodója* ellen. Jövendőben majd, mikor a' történetíró előtt megnyilandhatnak minden adatokat rejtő szekrények, érdekes tárgy leend, tanulságos is, 1848 és 49-ben *Radeczky gróf tábornagy' hadjáratát az olaszok ellen leírni*; még érdekesebbet nyujthat majd a' mostani keleti hábor. Győzzön bár a' hadakozó felek' akár-mellyike, mert a' *diadal' eredménye* vagy *nagyszerű leend*, vagy *igen csekély!* de még ekkor is érdekes leend megtudni : *mi okozhatta imezt, annyi nagy csatazaj, annyi véráldozat' daczára!?*

Az előterjesztendő harczias események közül mindig azokat kell leginkább kiemelnünk, a' mellyek eredményökben legkitünőbb változást okoztak mind az államok' egymásközi politikai viszonyaiban, mind pedig a' hadügy' fejleményeiben.

Az előterjesztendő történeti eset' előadásánál tekintetbe kell vennünk :

*) Ezen hadjáratot a' nagy emlékezetű Károly főherczeg, megdicsőült atyja a' mostani magyarországi főherczeg kormányzó ő cs. k. magaságának, világhírű munkája' három kötetében leirta; le van az fordítva Európának minden nyelvére, még török nyelven is megjelent az több évek előtt, csak mi nem olvashatjuk azt még anyai nyelvünkön, pedig a' magyar Akademia' megbizásából már rég le van fordítva, de kinyomatva még sincs, mire várakozunk!

1. Azon kútforrásokat, mellyekből a' hadakozó felek' tettei leghitelesebben előadatvák.

2. A' történelem' utján ama' politikai viszony, mellyben a' harczoló felek a' hábor' kiütése előtt egymással állottak.

3. Kinyomozott oka a' lángra kapott hábor' tüzének.

4. A' harczok' színhelyének bővebb megismertetése topographiai és stratégiai szempontból.

5. A' harczoló erők és a' vezénylő kitünőbb személyiségek' megismertetése.

6. A' harcz maga minden fordulataiban.

7. A' stratégiai és taktikai szempontból kiindult ítészet a' hadászat' mozgalmi felett.

8. A' harczias eseménynek bebizonyult hatása a' politikai viszonyokra nézve.

9. Annak a' hadügy' fejleményét érdeklő hatása.

A' ki saját hazájának 's nemzetének történetét, harczias fejlődéseit tüzte ki tanulmánya' tárgyául, az előtt legtöbbször érdeklődéssel bírnak a' hazájában, 's nemzetével történt hadtörténelmi események. De ki a' világ' minden államainak történetét akarja ismerni, — pedig ezen alapszik a' történész' valódi készülsége, történetekbeni járatossága, — ismerni kell annak a' világ' történetét egész kiterjedésében. Ugy szinte a' ki a' hadügy' időszakonkénti fejleményeit ismerni ohajtja, tanulnia kell a' nemzetek' egyetömös hadi történelmét. *A' hadtudománynak — mint a' vallás' megtisztult fogalmának — nincs saját hona, közös tulajdona ez, 's közös tudománya amaz minden életre való nemzetnek.*

A' hadügy' fejleményeiben második mozzanatot a' jeles személyiségek idéztek, idéznek elé. A' világ' története, története egyszersmind a' harczhíres nagy férfiaknak. Egy genialis szellemű hadvezér sokkal nagyobb lendületet adhat a' hadügy' fejleményeinek, mintsem a' hosszú sora több évszázadnak. Itt visszaemlékezhetünk *Julius Caesárra*, vissza *Gusztáv Adolfra* és *Napoleonra*.

A' kitünő személyiségek különféle tekintetben gyakorolhatnak hatást a' hadügy' állására és fejleményeire, és pedig : vagy tisztán praktikai nézetből kiindulva mint hadvezérek, ország-rendezők, és hadsereg-szervezők,

p. o. *Hannibal, Cromvel, Napoleon, Hunyadi, Blücher* 's mások; — vagy csupán és jelesen theoriai oldalról tekintve a' hadtörténelmet, és tudományt a' hadi literatúrában úgy, mint fölfedezők, p. o. *Archimedes, Vegetius, Macchiavelli, Vauban, Clausevicz*, — vagy úgy mint tényezők mind a' két oldalról összesen, p. o. *Caesar, Károly főherczeg, II-dik Fridrik* 's mások.

A' harmadik mozzanatot előidézték 's idézik a' hadügy fejleményeiben az új fölfedezések és szervezések. Ezek vagy technikaiak, mint p. o. a' *lőpor' feltalálása, a' tüzfegyver' könnyebb kezelése, a' gőzerő felhasználása a' hajókon, és a' vasutakon*; — vagy taktikaiak, mint p. o. a' *tartalék-hadak, a' ferdéles csatarend, a' csatározás, a' lovasság' tömeges rohama, a' rohanycsapatok' alakítása, a' szurony' czélszerű kezelése* 'stb. — vagy administrationalis és disciplinaris neműek, p. o. *napi zsold' megalapítása, az úgynevezett ötnapi marsrendszer, táp-állomások, requisitionalis élelmezés, katonai büntető rendszer, mozgó kórtanyák (ambulance).*

Ha azt mondjuk, hogy im e' most említett harmadik mozzanat a' hadügy' fejleményeinek anyagi oldalára hat, és hatott mindenkor, úgy szinte mondhatjuk, miszerint a' második mozzanat a' hadügy' szellemi oldalát érinté, 's érinti untalan.

A' negyedik mozzanattól lehet tekinteni a' hadügy' fejleményeiben a' *béke' napjainak teendőit.*

Katonai tekintetben a' béke egy részről feldogozza, eligazítja, kiegészíti azt, mit a' megelőző háborban tapasztaltunk, észrevettünk, fölfedeztünk, más részről előkészületeket tesz a' jövő harcok' viselésére. A' béke' napjainak háborítlan folyama alatt sok, igen sok lényeges történhetik, 's történnie is kell a' hadügynek tovább fejlődésének kiképzésére. Ezen előkészületi cselekvésnek pedig mind a' *theoria, mind a' praxis'* szompontjából kell végbe mennie. E' kettőzött békecselekvény egyenlő nagy nyomatókkal bír, egyikét a' másika miatt elhanyagolni veszélyes elmulasztás volna.

A' *praxis'* cselekvényei közé sorolandó: a' *hadak' fegyverbeni gyakorlata, a' tapasztaláson épült cél- és egyszerűbb szabályok szerint; gyakorlati táborozások, és marsolások; egy bizonyos föltételezett harc' színhelyének okszerű elren-*

dezése; erődök' építése; elgátonyozott táborállások' kitűzése; mű- és vasutak' elkészítése, főtekintettel a' stratégiának igényeire; kórházak, ruházati, táp- és fegyverkezeti raktárak' elintézése; a' tűzérlet és annak sokszerű szükségletei' kiegészítése; a' lovasság' pótlovainak készen tartása, a' költségkimé-
lés' tekintetéből az engedélylyel hazabocsátott katonák' évenként gyakorlati szemle alatt tartása 'stb.

A' historiai cselekvények alatt értjük: a' hadsereg' egyes osztágaiban, a' tudományos és szolgálati oktatásokat, hadi tanodákat, a' nevelő intézetekben az al- és főtisztségre kiszemelt alkalmas fiatal egyéneknek kiképzését; a' tábornoki kar', erődítő és más egyéb tudományos hadtestületek' talpra esett belszervezetét; a' hadi literaturának nem csak a' hadsereg, hanem a' polgári rend között is tudós munkák, jutalomkérdéseknek kitűzése, és folyóiratok' közrebocsátása általi terjesztését, 's más e' féléket.

A' hadügy' fejleményeire ható ötödik mozzanatot előidéz-
zik: az államnak bizonyos politikai és nemzeti viszonyai. Ezek közé számítandó: a' nép' morális jelleme, érzülete, hangulata, physikai sajátsága, egyik vagy másik néptörzsnek harczias szelleme, az ifjuság' loyális növeltetése a' fejedelem és haza' szeretetében. Amazok közé pedig: az államnak — alkotmányos, és törvényhozási szempontból — a' kormányzat' összpontosítása, vagy többfelé elágazása' tekintetéből — belszervezete; az államnak virágzó vagy hanyatló pénzügye; a' lakosok' vagyonossága vagy szegénysége; az okszerű adórendszer; a' kereskedés és ipar' pangása, vagy virágzása; az államnak külföld' irányában tekintélye, p. o. szövetségek, egyezkedések, és szerződések által, — tartalmazzák ezek bár a' fegyveres állást, vagy kereskedelmi forgalmat; és így több e' félék. Ezeket nevezük szoros értelemben politikai viszonyoknak.

Ezen öt fejleményi mozzanatok tarka vegyületű kölcsönös viszonyban állnak egymás közt, és a' hadügynek a' meghatározott fejleményi fokozatát az illy egyes mozzanatok' tisztá, és kizárólagos hatásának igen ritkán lehet tulajdonítani, sőt inkább egy bizonyos fejleményt több, vagy összes illy mozzanatok' közös egy célra összemunkálása feltételezi csak.

A' megtörtént fejlemények' kimutatása után szemléletünk alá vehetjük a' hadügyben mutatkozott változásokat, azokat t. i., mellyek azon időszakban az említett öt mozzanat által előidéztettek; szemléletünk alá vehetjük továbbá: azon kölcsönös hatásokat, mellyek t. i. az öt mozzanat' egymás iránti viszonyaiban mutatkoznak. De mindazonáltal soha sem kell azon mozzanatokat csupán okozókul, a' hadügybeni történt változásokat pedig eredményekül tekinteni, hanem azon eredmények és következtetések inkább visszahatást gyakorolhatnak azon mozzanatok' egyik vagy másikára, és pedig úgy annyira, miszerint hatályos ok leendhet az, a' mi csak imént eredménynek mutatkozott.

A' történt események' folytában igen sokfélék lehetnek a' hadügyben előidéztett változások, azért is czélszerű leend azokat egy bizonyos főbb szempont alá vennünk, illyesmi eljárásunk az áttekintő értelmezést felvilágosíthatja.

A' hadügynek egészben véve három főrésze van, azoknak mi karban létezésére a' körülmények nagy hatást gyakorolnak, u. m.

1. *Előteremtése és fentartása a' hadi segédeszközletekn ek*
Ezek alatt értjük a' földtért, a' fegyveres embert, a' hadviselésre szükséges állatot, a' fegyverzetet, a' hadak' felszerelési tárgyait.

2. *A' hadi segédeszközletek' szervezése, alakítása, és beosztása.*

3. *Ugyanazoknak elrendezése és felhasználása.*

Könnyen átláthatni ebből: minő hadias tevékenység és azzal egybefüggő tudományos ügyesség és készség kívánatik a' hadügy' egyik vagy másik részének tökélyes felfogására, 's annak megítélésére, és miután ritka emberben van egyetömös tudományosság, azért czélszerű 's kívánatos is, miszerint a' hadi történelmen több alkalmas egyének szövetkezve dolgozzanak.

A' kijelölendő szempontok' elsejéhez tartoznak p. o. a' *hadsereg' alkotását, és mozgóvá tevését tárgyazó tanok*; továbbá a' *hadi gazdaszat, és élelmezés' tanai*. A' második sorozatban állnak: a' *hadszervezési tan, a' szolgálati és gyakorlati szabályzatok, a' taktika' elemei, a' fegyvertan, a' tüzérelti és*

várerődítési tudományok, és a' mennyire magát a' hábort pedig illeti : a' tábor-erődítési, utászati, hidászati, tűzakszai, és gátnászati ügy. Végre a' harmadikhoz sorozandók : az alkalmazott taktika, a' stratégia, és tábornokkari tudomány.

A' mondottakból kiviláglik továbbá, miszerint ha a' történezs a' hadtörténelem' már kijelölt hat időszakát külön külön akarná kidolgozni, mindenikében következendőkhez kell magát alkalmazni.

1. A' harczesemények' előszámlálása, és osztályozása ; továbbá azok' egyikének vagy többjeinek példában felhozandó vázolata, és a' mellyik közölök legjelentékenyebb, tervrajzban is elémutatása.

2. A' legnagyobb befolyásu személyiségek' praktikai és theoretikai tehetségeinek bemutatása.

3. A' hadügynek technika, stratégia, taktika, igazgatási és fegyverkezési környében történt nyomatékosabb találmányok, és újabb intézkedések' előszámlálása.

4. A' békecelekvények' méltánylagos megemlítése.

5. Az időszak' hadügyére hatással volt nemzeti, állami, és tulajdonképeni politikai viszonyok' tekintetbe vétele.

6. Előadása azon kölcsönös hatásoknak, mellyek az öt fejleményi mozzanatok, és a' hadügybeni változások közt történtek.

7. A' történelmi időszak' jellemzése, és annak az előbbbeni párhuzamba hozása, egybehasonlítása.

8. A' könnyebb áttekintés' elősegéllésére — per superabundantiam — nem czélszerütlen ugyanazon időszakról a' történelem' tartányához egy synchronistikai táblázatot is ragasztani.

A' mi pedig a' például felvett harczesemény' vázlatának tervét illeti, a' melly kiegészítő része az előadásnak tárgyául kitüzött időszak feletti szemléletnek, következendő elvszabályokat tartasuk szem előtt, úgymint :

A' harczias esemény' előterjesztésekor legislegelőbb szükséges a' hadi literaturát szemügyre vennünk, a' mellyben t. i. azon esemény' részletei megírva találatnak, 's minékutána az események' szemtanúi nem lehattünk, és a' szentlélek' sugallatából sem irhatunk, sem újjunkból nem szophatunk törté-

nelmet, kétféle forrásokból merithetjük csak a' harcziás eseményi adatokat történelmünkhez. Azok vagy eredetiek, mint p. o. *hagyományok, emlékszobrok, emlékérmek*; vagy későbbi írományok, mint p. o. *hadi tudósítások, historiai munkák, emlékiratok* 'stb.

Az elsők vagy bebizonyult egykorabeliek, vagy azon kort közvetlen követő időszak' forrásaiból merítvék, habár azok nem léteznek is már többé vagy igen nehezen lehetne azokhoz férnünk. Az utóbbiaknak csak akkor van elhatárolt értékök, ha azok legalább is közvetlen az elsőrendű forrásokból merített adatokon alapszanak, az előadási modor czélszerű, és történelmi tárgyunk' lényegével egybeahasonlítható.

Minekutána így mindegyik, vagy legalább a' legnevezetesebb forrásokat egybeahasonlítottuk, 's megvizsgáltuk volna, szemeljük ki azokat, mellyek beltartalmokhoz mérve a' kérdés alatti harczeseményekhez részrehajlatlan, és lehető tökélyes adatokat nyújthatnak.

Figyelmünket továbbá a' harcok' színhelyének előterjesztése vegye igénybe. Ennek terjedelmességét, és előadását tekintve a' harczesemény' értelmezéséhez egészben alkalmasnak kell lennie. Szükséges ahhoz nem csak egy általános földirati tájékozás, hanem a' nyomatékossabb pontoknak igazi topographiai és statistikai leírása is.

Figyelmünk alá kell még vennünk: az ellenfelek' hadai közti aránynak kimutatását. Itt megjegyzendő: a' hadak' számereje, szervezete, hadias kiképzetetésök' állapota, sajátsága, csatázó módja, és a' mit Clausevitz dolgozataiban „*moralische Potenz*“-nek nevez, a' hadak' vitézsége, bátorsága, lelkesedése, harcziás termettsége, edzettsége.

Végre figyelmeznünk kell, miszerint a' harczesemények' előadását mindig megelőzze a' harcban cselekvő részt vett azon főbb személyiségek' jellemzése, kiktől gyakran, vagy majd mindig — kivétel nélkül — a' hábor' eredménye föltételeztetik.

Vannak többen, kik nem tartják fölöslegesnek az említett négy pontnak, u. m. *forrás, harczszínhely, hadsereg, és személyiség* — a' mit a' vázlat' bevezetéseül tekinthetni — előter-

jestése után, a' vázlandó harcziás eseménynek általános áttekintését is előadni, a' többi közt : egy bizonyos eseménynek a' másikkali kapcsolatban állását, úgy szinte a' részlenyes előterjesztés' taglalását is szakaszonként elősorolva. Én ezt főlegesnek tartom, mert ez nem lenne más, mint rövidebb tartányban előre kitálalása annak, mit kiterjedtebben történelmileg elősorolunk. És ha azt tesszük, akkor szinte el nem mulaszthatjuk a' részlenyes előterjesztésben — az általános áttekintés végett — egy külön szakaszban az egyes cselekvények' időszakonkénti egymáshoz állását is szembetűnővé tenni, és ez alkalommal a' nevezetesebb események' indokolását is fel kellene világosítanunk. Ez megint csak ismétlése volna a' már elmondottaknak, szaporítása az író' fáradalmainak. Kényelmére szolgálna ugyan az olvasónak, vagy a' tanulónak, a' ki így föl lenne mentve az elolvasott munkából kivonatokat, egybehasonlításokat sajátkezüleg tenni, mit pedig ha tesz, csak saját tanulmányainak szilárdítására, és ítélő 's emlékező tehetségének élénkítésére tenne, mit pedig elmulasztani hanyagság volna.

Végezetül az egész történelmi előadást azzal kell befejeznünk, hogy *egybehasonlítjuk a' megtörtént események felett vitázó elméletünket a' végeredménnyel, bírálat alá vesszük a' strategiai, és taktikai elmulasztásokat* 'stb.; mert csak ez által nyerend az előadás egy bizonyos *didaktikai színezetet*, a' mit pedig a' hadi történésznek elmulasztani soha sem kell, mert csak ez által válik a' hadi történelem egyszersmind oktató munkává, a' millyennek pedig rendeltetésénél fogvást, mulhatlanul lennie kell.

Értekezésemnek kiegészítéseül szükséges még mind a' 'Vorlesungen über Kriegsgeschichte' szerzőjének útmutatása, mind saját tanulmányaim szerint az *egyetömös hadi történelmet* tárgyzó literatúrára egy tekintetet vetni, a' mellyek segédletül lehetnek mindenkinek e' tárgy' sokoldalú tanulmányaiban.

1. Versuch einer Kriegsgeschichte aller Völker. Nach den Quellen bearbeitet von F. v. Kausler. Ulm, 1825—1830. 6 k.
2. Das Wörterbuch der Schlachten, Belagerungen und Treffen aller Völker. Nach den Quellen bearbeitet von F. v. Kausler. Ulm, 1825 1833. 4 k.

3. Ideale der Kriegsführung in einer Analyse der Thaten der grössten Feldherrn, von Lassau. Berlin, 1836—1839. 3 k.
4. Geschichte des Krieges seit der ersten Anwendung des Schiesspulvers bis 1800. Bearbeitet von Dr. J. G. v. Hoyer. Berlin, 1831—1840. 3 k.
5. Geschichte des Kriegwesens von L. F. v. Ciriacy, und H. v. Brandt. Berlin, 1828—1838. 4 k.
6. Die chronologisch-synchronistische Uebersicht und Andeutungen für die Kriegsgeschichte, von Studnitz, und Rödlich. Berlin, 1830—1833. 3 k.
7. Synchronistische Uebersicht der Kriegsgeschichte, und der gleichzeitigen Quellen. Entworfen von F. v. Kausler. Ulm, 1826—1830. 4 k.
8. Das Wörterbuch der Schlachten, Gefechte, Belagerungen und Friedensschlüsse; nach den sichersten Materialen zusammengetragen von Dr. F. V. Streit. Berlin, 1831.
9. Die interessantesten, und wichtigsten Kämpfe, Schlachten und Belagerungen in der alten Geschichte, von G. Graff. Darmstadt, 1833—1834. 2 k.
10. Geschichte der merkwürdigsten Feldzüge, Schlachten und Belagerungen. Zusammengestellt von E. Philipp. Breslau, 1834. 2 k.
11. Schlachten-Gemälde aus Europas Vorzeit für Freunde der Kriegsgeschichte von J. H. L. Fischer. Leipzig, 1835.
12. Vorlesungen über Militär-Gegenstände, als erste Anleitung zum Studium des Kriegwesens im Geiste überhaupt, und der Kriegsgeschichte insbesondere. Von Gersdorf. Leipzig, 1827.
13. Essai sur l'histoire générale de l'art militaire de son origine, de ses progrès, de ses revolutions depuis la première formation des sociétés européennes jusqu'à nos jours; orné de quatorze planches. Par le colonel Carrion-Nisas. Bruxelles, 1838. 2 k.
14. Cours élémentaires d'art et d'histoire militaire à l'usage des élèves d'école militaire de Saint-Cyr. Par. J. Recquaucourt. Paris, 1826—1838. 4 k.
15. Bibliothèque historique et militaire, dédié à l'armée, et à la garde nationale de France. Publié par M. M. C. Liskenne et Souvan. Paris, 1835—1841. 3 k.
16. Handluding tot de kennis der Kriegsgeschiedenis voor nederlandsche militairen. Door J. Broscha. Breda, 1836.
17. Sjökrigs-Historien i Sammandrag af C. A. Gyllengranat. Christianstadt, 1837.
18. Nyt Krigsbibliothek. Udgivet af C. P. Bokkenheuser. Kjobenhavn, 1835.
19. Bibliothek för Krigshistoria, och Krigskonst. Utgivet af H. Hamilton. Stockholm, 1837.

20. De fontibus veterum auctorum in enarrandis expeditionibus a Gallis in Macedoniam atque Graeciam susceptis. Auctore G. A. Schmidt. Berlini, 1834.
21. Memorie Storico militari, per M. d' Ayala. Neapoli, 1835.
22. Fatti storico-militari dell' eta nostra, di A. Lissoni Milano, 1837.

A' részlenyes hadi történelemnek más — a' maga nemében igen jeles — literaturája van, mellyet most itt elősorolni hosszadalmas volna. Kik azt ismerni akarnák, utasítjuk illy czimű könyv' tartalmára : *Systematische Uebersicht der Militär-Literatur und ihrer Hülfswissenschaften von F. L. Scholl. Darmstadt, 1842.* és : *Repertorium Militair-Literatur in den zwei letzten Decennien etc. von F. Schütte. Stralsund, 1842.*

Bevégezvén értekezésemet, el nem mulaszthatom a' megalapított elvek szerint megkísérteni hazánk' dús hadi történelméből *Zsigmond császár-királynak a' török ellen a' Duna' alvidékén viselt hadjáratát*, — nevezetesen *a' nikápoli ütközetet* — elemzésem' tárgyául kitűzni, mit jövő alkalommal leend szerencsém az Akademia' igen tisztelt tagjai előtt e' helyen felolvasni, a' mire jó eleve engedelmet kérek.

A' TÖRÖK, MAGYAR ÉS FINN SZÓK' EGYBEHASONLÍTÁSA.

HUNFALVY PÁLTÓL.

I.

Olvastatott az academiában oct. 20. 1854.

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

Gyakorlati és bölcselmi nyelvtudomány.

Folytatni akarván a' rokon nyelvek' szavainak egybehasonlítását (lásd az 1853-ki Értesítőben a' *Finn magyar szók' egybehasonlítását*), szükségesnek találom, részint ismétlőleg, részint haladólag elmondani egyet mást, mit a' hasonlító nyelvtudományra nézve jó leend tudni. Mert az Akademia' ezen osztályában fejlődött különböző nyelvészködési eljárás'